

AZƏRBAYCAN İNCƏSƏNƏT TARİXİ

ABBASQULU NƏCƏFZADƏ

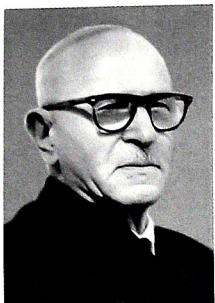
MUSİQİ

Azərbaycan milli
kitabxanası

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2018

CEYHUN HACIBƏYLİ (1891–1962)

Ceyhun Əbdülhüseyn oğlu Hacıbəyli (03.02.1891, Şuşa – 22.10.1962, Paris) yazıçı-publisist, tərcüməçi, nəşir, redaktor, folklorşünas, ilahiyatçı alim, sovetoloq, milli operanın yaradıcılarından biri, ictimai xadim olub.

İstər Türkiyədə, istərsə də Avropa ölkələrində azərbaycanlı mühacirlər müstəqil Azərbaycan, milli azadlıq naminə həm siyasi təbliğatla məşğul olur – təşkilatlar yaradır, qəzetlər, jurnallar çap edir, həm də müvafiq dövlət strukturlarına Azərbaycan probleminin həlli baxımından təsir etməyə çalışırdılar. Onlar beynəlxalq qurumlara müraciətlər edir, sovet dövlətinin işğalçılıq siyasətini ifşa və tənqid edirdilər. Belə şəxsiyyətlərdən biri də Ceyhun Hacıbəyli idi. Təsədüfi deyil ki, o, Avropada Azərbaycan Mühacirət Mətbuatının yaranmasının ilk təşəbbüskarlarından biri idi.

Ceyhun Hacıbəyli 1891-ci il fevralın 3-də (bəzi qaynaqlarda fevralın 2-si) Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Şuşa şəhərində Əbdülhüseyn Hacıbəylinin ailəsində doğulmuşdur. İlk təhsilini Şuşada Həşim bəy Vəzirovun (1867–1916) müdir olduğu ikillik məktəbdə, orta təhsilini isə Bakıda Rus-Tatar Məktəbində almışdır.

C.Hacıbəyli bir müddət “Səadət” mədrəsəsində Üzeyir bəy Hacıbəyli ilə birlikdə müəllim kimi çalışmışdır. O, 1906-cı il avqustun 15-də müəllimlərin Bakıda birinci qurultayının keçirilməsi və tədbirin proqramının hazırlanması məqsədilə yaradılan komissiyanın fəal üzvlərindən biri olmuşdur¹.

1906–1907-ci illərdən isə mətbu fəaliyyətinə başlamış, “Azərbaycan” (rus dilində) və “Kaspi”nin əlavəsi kimi çıxan “İzvestiya” qəzetlərinin redaktoru olmuş, “İrşad”, “Proqres”, “Tərəqqi”, “Kaspi”, “Baku” kimi qəzetlərdə məqalə, hekayə və felyetonları dərc edilmişdir. Onun felyetonlarından biri olan “Pristav Ağ” daha çox yayılmışdır. Əsər “Proqres” qəzetinin 1907-ci il 6 və 7-ci nömrələrində “Daqestanskiy” imzası ilə rus dilində çap olunmuşdur². Ümumiyyətlə, Ceyhun Hacıbəyli həm yerli, həm də xarici mətbuatda müxtəlif imzalarla istifadə etmişdir: “Dağıstanlı”, “Azəri”, “Ceyhun Dağıstanlı”, “Dağıstani”, rusdilli qəzetlərdə “Дагестанский”³.

C.Hacıbəylinin Azərbaycan muğamları və musiqi klassikləri haqqında yazıları da çox maraqlıdır. Ceyhun böyük qardaşı Ü.Hacıbəyliyə həm həyatda, həm də musiqi sahəsində çox yardım edirdi. 1907-ci ilin son aylarında “İslamiyyə” mehmanxanasında “Leyli və Məcnun” operasının tamaşaya qoyulması və baxımlı alınması üçün çox gərgin məşqlər gedirdi. 1908-ci il yanvarın 12-də H.Z.Tağıyev

¹ “Sədayı-Qafqaz” qəzeti, 1918, 25 noyabr, №147; Tahirli A.H. Ceyhun Hacıbəyli – istiqlal əşiği və istedadlı qələm sahibi. / 6 mart 2014. Modern.az <http://modern.az/az/news/53052#gsc.tab=0>

² Дагестанский (Hacıbəyli C.Ə. – A.N.). Пристав Ага. Газета «Прогресс», 1907, №6–7

³ Bu soyadlar Ceyhun Hacıbəylinin təxəllüsü idi. Bəziləri bundan istifadə edib Hacıbəyliyə yanlış olaraq Dağıstanlı kimi təqdim edirlər. Əslində Sarabskinin Saraba, Ərəblinskinin ərəbə heç bir aidiyyəti olmadığı kimi, Dağıstanın da Dağıstanla bağlılığı yoxdur.

teatrında tamaşaya qoyulan “Leyli və Məcnun” operasının premyerasında Ceyhun Hacıbəyli İbn Səlam və Nəfəli obrazlarını böyük məharətlə yaratmışdır. Həmin tamaşanın afişalarında yazılır: “İbn Səlam – C.Dağıstani”, yəni Ceyhun Hacıbəyli¹.

1908-ci ildə milyonçu və xeyriyyəçi Murtuza Muxtarovun (1857–1920) yardımı ilə təhsilini davam etdirmək üçün öncə Rusiyaya getmiş, orada Sankt-Peterburq Universitetinin “Hüquq” fakültəsinə daxil olmuşdur. 1909-cu ildə isə Fransada Parisin məşhur Sorbonna Universitetində “Siyasi işlər” fakültəsində ali təhsil almağa qərar vermişdir. Tələbə İkan Bakıya qəzetlərdə çap olunmaq üçün müxtəlif mövzularda maraqlı məqalələr göndərirdi. C.Hacıbəyli 1909-cu ildə İ.S.Turgenevin (1818–1883) “Pulsuzluq” komediyasını ilk dəfə dilimizə tərcümə edərək əsəri Azərbaycan oxucusunun ixtiyarına vermişdir. Fransada təhsilini bitirdikdən sonra Ceyhun bəy peşəkar kadr kimi Azərbaycana qayıdır.

1912-ci il noyabrın 12-də Ceyhun bəy Zöhrə Hacıqasımovaya-Hacıbəyli ilə evlənmişdir². Zöhrə 1893-cü il aprelın 30-da Qubada doğulub. O, Həmdulla bəylə Kəzan – Volqa tatarlarından olan Aişə xanımın qızıdır. Bakıda rus məktəbində orta təhsil almışdır. Bakı Pedaqoji Məktəbini bitirmişdir. Bir il Sankt-Peterburqda tibbi təhsil almışdır. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Müsəlman Qızlar məktəbində 7 il müəllim işləmişdir. Qardaşı Musa bəy Hacıqasımov (1886–1935) müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır.

Filologiya üzrə elmlər doktoru Abid Tahirli yazır ki, C.Hacıbəyli Birinci Dünya müharibəsi nəticəsində Bakıya pənah gətirən Qars qaçqınlarına yardım üçün keçirilən xeyriyyəçilik tədbirlərində də ən öndə gedənlərdən biri idi. 1918-ci ilin avqustunda Ceyhun Hacıbəyli Gəncəyə gedir və yeni qurulan Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti ilə sıx təmas yaradır. Hökumətin başçısı Nəsim bəy Yusifbəyli (1881–1920) ona və Şəfi bəy Rüstəmbəyliyə (1893–1960) rəsmi “Azərbaycan” qəzetini nəşrə hazırlamağı təklif edir. C.Hacıbəyli bu işə böyük məmnunluqla razılıq verir və az vaxtdan sonra – sentyabrın 15-də onun redaktorluğu ilə “Azərbaycan”ın ilk nömrəsi işıq üzü görür. O, qəzetin 88 nömrəsinin redaktoru olmuşdur. “Azərbaycan” qəzeti C.Hacıbəylinin ölkəmizdə çalışdığı sonuncu iş yeri olur.

1919-cu ilin yanvarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin Versal (Paris) Sülh Konfransında iştirak etmək üçün Fransaya göndərdiyi nümayəndə heyətinin məsul katibi (müşavir) C.Hacıbəyli təyin olunmuşdur. Nümayəndə heyətinin rəhbəri, Azərbaycan Parlamentinin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşov (1862–1934), digər üzvləri isə Məmmədhasən Hacınski (1875–1931), Əkbər ağa Şeyxülislamov, Miryaqub Mirmehdiyev (1891–1952), Məmməd Məhərrəmov (1909–1982), Əhməd bəy Ağaoğlu (1868–1939) idilər³.

“İstiqlal əşiği Ceyhun Hacıbəyli” adlı metodik vasitədə yazılır: “Versala ezam olunan nümayəndə heyəti öz işini çox böyük ustalıqla yerinə yetirir. Fasilələrlə davam edən konfransın yekununda “Antanta” ittifaqı Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyır. Bu, təbii ki, sovet Rusiyasını qəzəbləndirməyə bilməzdi. Nümayəndə heyəti məcburiyyət qarşısında qalıb elə Avropada məskunlaşmalı

¹ C.Eloğlu (Cəfor Cabbarlı – A.N.). Türk operası. “Maarif və mədəniyyət” məcmuəsi, 1926, №10–11, s. 38

² Əmrəhov M. Ceyhun Hacıbəylinin nəvəsindən iki məktub. “Ədəbiyyat” qəzeti, 2018, 26 fevral; <http://edebyiatqazeti.az/news/gundem/1415-ceyhun-hacibeylinin-nevsesinden-iki-mektub>

³ Tahirli A.H. Ceyhun Hacıbəyli – istiqlal əşiği və istedadlı qələm sahibi. / 6 mart 2014; Modern.az <http://modern.az/az/news/53052#gsc.tab=0>

olur. Ceyhun Hacıbəyli də vətəna qayıda bilməyəcəyini qərarlaşdıraraq ailəsinə Fransaya gətirilməli olur¹. Beləliklə, o, 1920-ci ildən ömrünün sonuna kimi qürbət ölkədə yaşamaq məcburiyyətində qalır.

Ceyhun bəyin 1918-ci ildə Bakıda ilk oğlu dünyaya gəlir, körpəyə nadir hallarda rast gəlinən adqoyma olur. Ata Ceyhun Hacıbəyli övladını da Ceyhun (1918–1941) adlandırır. Həyat yoldaşı Zöhrə Hacıqasımova-Hacıbəyli 1919-cu ildə körpə uşağını da götürüb Fransaya Ceyhun bəyin yanına gedir. Burada yeni qurulmuş ailə maddi cəhətdən sıxıntılar keçirir, qürbətə faciəli günlər yaşayırlar. Balaca Ceyhun (onu ailədə Ceyçik adlandırırdılar) Fransada çox çətinliklə təhsil alır. O, 1937-ci ildə Paris Hərbi Akademiyasını bitirdikdən sonra alman fəşizmi ilə döyüşə yollanır. 1941-ci il aprelin 9-da Ceyhunun pilotu olduğu təyyarə səmada vurulur və 23 yaşında qəhrəmanlıqla həlak olur.

Ceyhun Hacıbəylinin digər oğlunun adı isə Timurçindir (1920–1993). O Fransanın Nitsa şəhərində doğulub, 1985-ci ildə Azərbaycanda olub. Timurçin iki dəfə ailə həyatı qurub, hər nikahdan bir oğlu dünyaya gəlib. Birinci nikahdan olan oğlunun adı Jan Klemandir, hazırda Vyetnamda yaşayır, bir fransız kollecinə musiqi dərsi deyir. İkinci nikahdan olanın adı isə Benjamindir².

1920-ci ildə Ceyhun bəy "Arşın mal alan"ın librettosunu fransız dilinə tərcümə edir və bununla bağlı Üzeyir bəyə məktub göndərir. Ü.Hacıbəylinin Ceyhun bəyə ünvanladığı 10 mart 1922-ci il tarixli cavab məktubundan bəlli olur ki, dahi bəstəkar "Arşın mal alan"ın fransız dilinə tərcümə olunduğuna çox sevinir³. 1925-ci il iyunun 4-də isə Ceyhun bəy bu əsəri Parisin "Femina" teatrında tamaşaya qoymuşdur və əsər fransız xalqı tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır. Əsərə Dübrel dirijorluq etmişdir. Rolları fransız aktyorlar Jeo Derval (Sultan bəy), Dapoopyi (Süleyman), Marsel Monte (Əsgər), Thilda Passani (Gülçöhrə), Maqali (Asya), Suzanna Nova (Cahan), Lin Nolit (Telli), Presles (Vəli) və digərləri ifa edir. Səhnələşdirmə isə Azərbaycandan Avropaya gedən mühacirlər – Abbas bəy Atamalı⁴ (?–1971), Fəris bəy Vəkilli⁵ (1886–1978), Zöhrə xanım Hacıbəyli⁶

¹ İstiqlal əşiqi Ceyhun Hacıbəyli. Metodik vəsait, tərtibçi: Ruhiyyə Məmmədli. B.: F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 2016, s. 5–6

² Əmrahov M. Ceyhun Hacıbəylinin nəvəsindən iki məktub. "Ədəbiyyat" qəzeti, 2018, 26 fevral; <http://edebiyyatqazeti.az/news/gundem/1415-ceyhun-hacibeylinin-nevesinden-iki-mektub>.

³ Diliqem Ə. Üzeyir Hacıbəylinin Paris məktubları. "Azad Azərbaycan" qəzeti, 2012, 14 sentyabr, s. 6

⁴ Abbas bəy Atamalıbəyov – 1919-cu ilin yanvarında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyət hökumətinin Versal (Paris) Sülh Konfransında iştirak etmək üçün Fransaya göndərdiyi nümayəndə heyətinə 7–8 ay sonra, yeni avqust ayında qoşulan ən gənc üzvü olmuşdur. O, Parisə Parlamentin Sosialist fraksiyasının üzvü kimi gəlmiş fraksiya yoldaşı M.Mahərrəmovu avaz etməli idi. Lakin həmin dövrdə iki aylıq ezamiyyətlə Bakıya getmiş M.Hacınski qayıtmadığından, digər tərəfdən də heyətin işləri çoxaldığından M.Mahərrəmovun Parisdən ayrılması mümkün olmamışdır. A.Atamalıbəyovun üzürünə isə nümayəndə heyətinin katibi vəzifəsi qoyulmuşdur. 1920-ci illərdə nümayəndə heyətinin tərkibindəki fəaliyyətdən qismən uzaqlaşmış, Paris birjasında qiymətli daşlar üzrə mütəxəssis kimi çalışmışdır. İkinci Dünya müharibəsi dövründə Ə.Fətəlibəyli-Düdənginski və F.Əmircanla birlikdə Almaniyada yaradılan və azərbaycanlı hərbi əsirlərə yardım göstərməyi qarşısına məqsəd qoyan "Əlaqə heyəti"nin üzvü olmuşdur. 1971-ci ildə Çiliyə yaşayan oğlu, kimyaçı-mühəndis Qalib Ataməlinin evində vəfat etmişdir.

⁵ Fəris bəy Vəkilli – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün ictimai-siyasi xadimi, mühəndis, diplomat. İxtisasını təkmilləşdirmək üçün Parisdəki "Reno" zavoduna göndərilmiş və arvadı Liya Mirkazım qızı Vəkilova-Talışinskaya (1891–1965) ilə birgə 1927-ci ildə orada yaşamış, sonra Bakıya qayıtmışlar.

⁶ Zöhrə xanım Hacıbəyli – Ceyhun Hacıbəylinin həyat yoldaşı

(1893–?), Pəri xanım Topçubaşova¹ (1873–1947) və başqaları tərəfindən həyata keçirilmişdir².

Ceyhun Hacıbəyli 1926-cı ildə "Azərbaycan teatri" adlı məqaləsində Hüseyin Cavid və Cəfər Cəbbəli yaradıcılığında bəhs etmiş, onları ilk dəfə fransız oxucularına tanıtmışdır³. Biz Ceyhun Hacıbəylinin çoxşaxəli yaradıcılığını izlədik. Sonda bildirək ki, onun şairlik fəaliyyəti də olmuşdur. AMK-nın əməkdaşı Kamalə Hacıyeva "Konservatoriya" jurnalında Ceyhun Hacıbəylinin Azərbaycan Cümhuriyyəti dövrünə həsr olunmuş bir şeirini ixtisarla təqdim etmişdir:

*"Böyük bir inqilabın
Alovları göründü:
Əməkçiyə zülm edən
Uzaqlara süründü.*

*Ağır gəldi bana da
Yurtda işsiz oturmaq;
Evdə, yaxud yollarda
Əli qoynunda durmaq.*

*Satdım bəgə xəncəri,
Puluna kitab aldım.
Nicatımı bundadır,
İşlə bunu anladım.*

*Burda bizə yeni ruh,
Yeni fikir verirlər.
Torpaq, hava, atəş, su
Həp sizindir" deyirlər.*

*Siz də o dağlar kimi,
Yüksəklərə çıxınız.
Qaranlıqda gizlənən
Xürafatı yıxınız"⁴.*

Ceyhun Hacıbəyli 1962-ci il oktyabr ayının 22-də dünyasını dəyişmişdir. Onu Parisin Sen-Klu adlanan qəbiristanlığında dəfn etmişlər. Ömür-gün yoldaşı Zöhrə xanımın, oğlanları Ceyhun və Timurçinin, eləcə də Əlimərdan bəy Topçubaşovun (1862–1934) da məzarları bir-birinə yaxındır.

¹ Pəri xanım Topçubaşovun atası – Həsən bəy Zərdabi, anası – Həniyə Məlikova, həyat yoldaşı – Əlimərdan bəy Topçubaşov

² "Arşın mal alan" (operetta) [https://az.wikipedia.org/wiki/Ar%C5%9F%C4%B1n_mal_alan_\(operetta\)](https://az.wikipedia.org/wiki/Ar%C5%9F%C4%B1n_mal_alan_(operetta)).

³ Hacıbəyli C.Ə. Azərbaycan teatri. / Paris, "Revyu dö mond müzəlman" jurnalı, 1926, №3

⁴ Hacıyeva K.R. Hacıbəyli qardaşları və onların Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında rolu. / "Konservatoriya" jurnalı, 2017, №3, s. 72